

**САМООСВІТА І САМОРОЗВИТОК
В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ**

Self-education and self-development cognitive activity as one of the most important factors of professional teachers training. Attention is concentrated on the necessity of the development of educational cognitive activity of a prospective teacher in conditions of lifelong-learning society.

Самообразование и саморазвитие рассматриваются как наиболее значимые факторы профессиональной подготовки в современных условиях. Особое внимание акцентируется на необходимости самостоятельной учебно-познавательной деятельности будущего учителя в условиях непрерывного образования.

У період соціально-економічних і політичних змін, бурхливого розвитку науково-технічної революції на перший план висувається проблема життєвого визнання пріоритету особистості людини з тільки їй притаманними розумовими і фізичними здібностями, потребами, ідеалами тощо. Забезпечити такий розвиток особистості стане можливим, на наш погляд, при наданні особливої значимості самоосвітній діяльності суб'єктам навчального процесу.

При цьому повинні враховуватися особистісні якості індивідуальності і розпочинати цей процес необхідно ще в дошкільних закладах освіти та школах різних типів. Результати розгляду проблеми особистісно-орієнтованого навчання засвідчують, що вирішення задачі удосконалення професійної підготовки спеціалістів у сучасних умовах можливе лише при застосуванні нової парадигми педагогічного процесу в закладах освіти. Суть цього підходу полягає в тому, що в основу навчально-виховного процесу ставиться особистість студента чи учня як суб'єкта навчання [5, с. 9]. Власне педагогічний процес будується таким чином, щоб максимально забезпечити розвиток особистості, відповідати її особливостям, формувати як неповторну індивідуальність.

На думку відомого психолога К.Роджерса, одним із головних недоліків традиційної системи навчання є надмірна переоцінка ролі викладача (і викладання) і водночас недооцінка ролі осмисленого учіння (та учня). Такий стан - це своєрідна данина минулому, адже «переоцінка ролі викладача має без сумніву пристосувальний смисл лише для життя людини в незмінному природному та соціальному середовищі» [5, с. 8]. У сучасному світі, який характеризується швидкими і масштабними змінами, необхідно перенести акцент в процесі навчання з викладання на учіння, викладання організувати не як трансляцію інформації, а як фасилітацію (активізацію).

забезпечення і підтримку) процесу осмисленого учіння. Такі зміни в навчанні К. Роджерс розглядає як прояв нового мислення, як справжню реформу освіти, яку не можна забезпечити ні шляхом удосконалення навичок та умінь, знань і здібностей учителя, ні шляхом розробки і впровадження в процес навчання нових експериментальних програм і найсучасніших технічних засобів [там само]. З цим, звичайно, не можна не погодитись, адже ця теза з'явилася не просто в результаті роздумів відомих психологів, а на основі 40-річних експериментальних досліджень американських вчених і педагогів-практиків, які представлені в третьому виданні книги «Свобода учитися».

Особливо важливого значення цей процес має набути у вищих закладах освіти. Одним із головних механізмів (засобів) реалізації індивідуалізованого навчання є самостійна навчально-пізнавальна діяльність, без якої реалізація вищенаведеного є практично неможливою.

Незважаючи на те, що тим чи іншим аспектам самостійної навчальної роботи учнів і студентів присвячено ряд публікацій, все ж можна стверджувати, що питанню організації самоосвітньої діяльності у вищих навчальних закладах приділяється недостатня увага. Ще меншої уваги цьому питанню приділяється в загальноосвітніх школах, ПТУ та інших закладах середньої освіти. Ми вважаємо, що навчання студента (учня) вчитися, самостійно набувати знання, розвивати індивідуальні якості протягом всього активного життя - це завдання, яке необхідно вирішувати для забезпечення неперервності освіти.

Відомо, що забезпечення неперервності освіти можливе за наявності мотивації, умов для навчання (навчально-методичне, технічне, матеріальне та фінансове забезпечення) та вміння вчитися. Зазначимо, що формування цього вміння в шкільні та студентські роки є базовим для забезпечення подальшої самоосвітньої діяльності. Вміння самостійно вчитися ми розглядаємо як певний місток, який з'єднує окремі складові системи неперервної освіти, починаючи з ДНЗ і завершуючи навчанням дорослих, тобто навчання впродовж всього життя. В умовах реалізації нової парадигми освіти пріоритетне місце займають процеси розвитку особистості, орієнтація та формування у спеціаліста таких професійних якостей, які допомогли б йому в майбутньому все життя бути професіоналом своєї справи [1, с. 4]. Це можливо лише за умови самоудосконалення, саморозвитку, коли людина постійно вчиться, самостійно здобуває нові знання відповідно до зростаючих вимог часу і нових умов діяльності. Саме тому В. Г. Кремень зазначає, що сьогодні ми лише здійснюємо «вихід до бурхливого берегу океану знання, посилаючись на Ньютона, який говорив: «Все життя я займався наукою, пізнав світ. Але тепер, в кінці життя, я видаюся собі маленьким хлопчиком, який грається на березі океану камінчиком, а нескінченний океан незнання відкривається переді мною» [3, с. 26].

Не дивлячись на те, що в останні роки з'явилась значна кількість публікацій, присвячених вивченню проблеми самостійної пізнавальної діяльності учнів та студентів, все ж в реалізації підходів щодо організації самостійної навчальної роботи, її активізації, підвищення мотивації до такої діяльності і т. п. є чимало питань, які потребують вивчення та відповідного вирішення. Справа в тому, що самостійну пізнавальну діяльність можна охарактеризувати як систему, в якій зміст, обсяг, методи роботи і результати залежать від досить великої кількості факторів, кожен з яких практично може змінюватись на ряді рівнів, роблячи таким чином цю систему досить громіздкою. Саме з цієї причини, на наш погляд, в нових концептуальних положеннях щодо освіти пріоритетне місце займають інтереси особистості, орієнтація на формування у спеціаліста таких професійних якостей, які допомогли б йому підготуватись до майбутньої діяльності не лише в професійному, а й у соціальному, культурно-історичному контекстах, оскільки людина повинна не просто здобути освіту, а й бути все життя професіоналом своєї справи.

Вперше в історії людства настав такий період, коли покоління речей та ідей змінюються швидше, ніж покоління людей. Це створює складні проблеми в життєдіяльності людини, якій доводиться упродовж свого життя неодноразово змінювати професійну орієнтацію. З цієї причини виникає цілий ряд психологічних проблем, пов'язаних з віком та можливостями людини. З цього випливає, що однією з важливих проблем людства в майбутньому є нові підходи у системі освіти, які могли б стати вагомими факторами розвитку людини. При цьому повинен здійснюватися перехід від принципу «освіта на все життя» до принципу «освіта протягом всього життя» (І. А. Зязюн).

На такій необхідності акцентував увагу видатний педагог К. Д. Ушинський, рекомендуючи учителю «постійно пам'ятати, що повинен передати учневі не лише те чи інше знання, а й розвинути в ньому бажання і здатність самостійно, без учителя, здобувати нові знання. Ця здатність ... повинна залишатись з учнем і тоді, коли вчитель його залишить, і дати учневі засіб здобувати корисні знання не лише з книг, але й з предметів, які його оточують, з життєвих подій, з історії власної його душі. Володіючи такою розумовою силою, ... людина буде вчитися все життя, що, звичайно, і складає одну з найголовніших задач всякого шкільного учіння» [8].

Нові соціальні та культурні тенденції в розвитку сучасного суспільства зумовили й суттєву зміну освітньої парадигми, в основі якої сьогодні знаходиться сталий розвиток суспільства та врахування потреб і потенціалу особистості. Світові тенденції потребують вдосконалення не лише системи професійної підготовки, а й процесу самоосвітньої діяльності кожної людини як засобу професійного становлення, підвищення кваліфікації та перекваліфікації фахівця.

Самоосвітній процес у широкому розумінні цього слова - це удосконалення своїх знань та вмінь в різних сферах діяльності, в вузькому ж розумінні - удосконалення спеціальних знань та вмінь в конкретній діяльності. Однією з головних умов самоосвітньої діяльності є самоконтроль, а не зовнішній контроль. Зміст самоосвіти повинен відповідати професійному рівню фахівця, його інтересам і нахилам. Приступаючи до самоосвіти, необхідно оцінити свої можливості щодо удосконалення навчальних вмінь, навичок та використання різних форм самоосвіти.

Зазначимо, що пізнання - це діяльність спрямована на опанування світу предметів та явищ [6]. Здійснюючи контакти з предметами зовнішнього світу, людина збагачується практичним досвідом, тобто при цьому відбувається процес її самонавчання, саморозвитку. Набувши певної суми знань і досвіду, людина починає впливати на навколишній світ, змінюючи його. Щоб уміти використовувати знання у практичній діяльності не досить вислуховування, сприйняття інформації та її фіксації. Кожен повинен аналізувати навчальну інформацію, порівнювати її з відомою, застосовуючи її на практиці, формуючи таким чином образ професійної діяльності. Наскільки активним буде цей розумовий та практичний навчально-пізнавальний процес, настільки ефективним буде й результат такої діяльності. Пізнання, як відображення світу, передбачає нерозривну єдність суб'єкта та об'єкта: вплив об'єкта на суб'єкт і заглиблення суб'єкта в об'єкт; складний процес перетворення енергії зовнішнього подразнення в органах пізнання суб'єкта. У взаємодії суб'єкта й об'єкта уможливорюються ситуації, коли об'єкт може бути причиною, а вся суб'єктивна діяльність - наслідком самоутвердження людини для здобуття певного творчого результату. Сам по собі творчий результат спричинює подальший пошук людиною шляхів до глибинного пізнання об'єкта і створення досконалого творчого набуtku. Цей процес відбувається все життя і є невід'ємною складовою людського поступу (І. А. Зязюн).

Створення можливостей розвитку особистості в умовах, коли вал не-систематизованої інформації завжди лягав на учня обов'язком знати все, змушував шукати практичні шляхи виходу з такої ситуації. З цією метою в школах застосовуються нові організаційні форми і методи навчання. Багато залежить від школи. Зрозуміло, чому останнім часом в ряді країн приділяється належна увага проблемі читання. Сьогодні вчених-педагогів та організаторів освіти хвилює зменшення кількості «читаючих» людей, а в першу чергу - учнів та студентів.

По суті з'ясувалося, що 15-річні юнаки не володіють навичками осмисленого читання, це є підтвердженням того, наскільки справедливо сьогодні б'ють тривогу з причини різкого падіння культури читання. За даними статистики майже кожен другий росіянин взагалі не читає книжок, хоча в цілому по країні в 2000 році видано 455 млн книг, тобто по три екземпляри

на душу населення. Звичайно, в сільські бібліотеки нова література, як і в Україні, взагалі перестала поступати. Крім того, якщо познайомитись з даними, що ж саме читають, то виявляється, що лише 14% опитаних читають класичну літературу. Перші місця міцно зайняли детективи, фантастика, містика і пригоди [2, с. 66].

«Телевізійне виховання» призвело до формування в дітей «мозаїчної», «кліпової» культури, коли з дня на день вони звикають отримувати з «ящика» готові образи і схеми, безсистемний набір знань про світ. Свідомість дитини поступово стає пасивною, а здатність довго концентрувати свою увагу на одній темі губиться. Не дивно, що «товсті книги» таких дітей просто лякають. Спеціалісти в галузі книготоргівлі встановили, що погано продаються навіть книги з довгими заголовками.

Дослідження, проведені в різний час і різних країнах, засвідчили, що люди, для яких читання стало невід'ємною частиною життя, набагато переважають в інтелектуальному плані тих, хто не читає взагалі або ж читає «макулатуру», яка не вимагає великої роботи розуму. Людина «читаюча» здатна швидше аналізувати інформацію, «схоплювати» суть питання, вловлювати не очевидний на перший погляд зв'язок явищ, подій, мислити категоріями даної проблеми, більш адекватно оцінювати ситуацію, швидше знаходити правильне рішення, напрацювати більший об'єм пам'яті, точніше викладати свої думки як в розмові, так і письмово. Йому легше спілкуватися з людьми [7].

У країнах Заходу вже встигли зрозуміти цю проблему і приймаються відповідні заходи. В офіційний лексикон багатьох країн ввійшло поняття «політика в області читання» [2]. Наприкінці 90-х років уряд Великобританії розробив національну стратегію в області грамотності, у Німеччині створено Німецький фонд читання, розроблені проект «Читання - справа сімейна» та програма, розрахована на групи дітей і підлітків різного віку. У Франції створено спеціальне управління в справах книги і читання, що дало можливість в результаті виконання численних заходів, досягти успіхів, перш за все в бібліотечній справі. У США ця проблема зазвучала на загальнонаціональному рівні після доповіді «Нація в небезпеці» (1983 р. >. Виконуючи завдання «перетворення Америки в націю читачів», там створено Центр книги, який є частиною Бібліотеки конгресу. Щорічно проводяться тематичні кампанії: «Рік юного читача», «Любов до читання на все життя» та ін. До участі у них залучаються сім'ї, співробітники шкіл і бібліотек, політики і, нарешті, телебачення.

Рекомендація вибирати книги як друзів, здавалося, відома і зрозумів всім. Проте, як зазначалося вище, авторитет читання літератури високих моральних та естетичних ідеалів наприкінці ХХ ст. різко знизився. Це підтверджують численні соціологічні, психологічні, педагогічні дослідження:- Якщо у ХХ ст. неграмотність трактувалася як невміння поєднати мистей-

тво письма і читання, то сьогодні вона набула нових форм. Як не дивно, але сьогодні значна кількість людей відчують труднощі в читанні, письмі, передачі смисла прочитаного, описуванні того, про що вони дізналися, з чим познайомились в процесі навчання. Саме ця малограмотність не дозволяє даній категорії людей претендувати на підвищення свого соціального статусу, зміну соціального положення, на певний соціальний престиж.

Функціональна неграмотність - це не тільки відсутність загальноосвітньої підготовки, така неграмотність буває й у власників дипломів про вищу освіту. Вона проявляється в тому, що ці люди «не вміють спілкуватися з оточуючим світом шляхом писемної, а іноді й усної мови, висловлювати свої думки та ідеї, наприклад, у статті» [7, с. 14], ці люди мало уваги приділяють проблемам розуміння. Йдеться про здатність розвитку творчого, практичного відношення до засвоєної (або тієї, яка засвоюється) інформації.

Безумовно, що самоосвіта потрібна всім, та необхідно всіх навчити вчитися. Проте, щоб навчити дітей вчитися, треба вміти це робити не лише вчителям та викладачам, а, звичайно, й батькам. Адже пізнання в дитини починається з раннього віку, саме в цей період важливо формувати потяг до знань, щоб його не «загубити». Останнє є не простою методологічною та організаційно-педагогічною проблемою і вимагає свого практичного вирішення. Особливо важливим є його вирішення у зв'язку з тим, що навіть в дошкільному віці діти знаходяться «в контакті» з надзвичайно великою кількістю інформації, яка практично є доступною в зв'язку з комп'ютеризацією суспільства.

Цікавим, на наш погляд, є свідчення студентів перших курсів про те, коли і де їх вчили самостійному набуттю знань. Наприклад, на наші запитання «Чи навчали вас цьому процесу в школі?» біля 40 % відповіли: ні. Дві третини студентів IV-V курсів на запитання: «Де Вас вчили конспектувати?» відповідають: ніде. Отже, цей показник фактично свідчить про потенційні можливості навчально-пізнавальної діяльності майбутнього фахівця. А на питання «Чи доповнюєте Ви свій конспект (зроблений за лектором), шляхом самостійного вивчення додаткової літератури?» 54 % студентів випускних курсів дають негативну відповідь. Це є свідченням відсутності належної мотивації, умов навчання, а також умінь самостійно вчитися. «А чи підвищило навчання у ВНЗ ваші вміння самостійно вчитися?» - на це запитання ствердно відповіли лише 44 % п'ятикурсників педагогічних ВНЗ. Отже, в більшості студентів практично відсутня індивідуальна культура пізнавальної діяльності та формування потреби в новій інформації.

Виходячи з наведеного вище, зазначимо, що сьогодні головним результатом має бути орієнтація навчального процесу на суб'єкт учіння, розвиток його своєрідності і неповторності, створення умов для формування творчої ініціативи та пізнавальної самостійності майбутнього фахівця.

Отже, нагальною потребою сьогодення є запровадження у практику навчання досягнень педагогічних розробок минулого, останніх досягнень світової та української педагогічної і філософської думки, в яких окреслено дві провідні тенденції: відмова від пріоритету диктату викладача (вчителя) та створення найсприятливіших умов для творчого розвитку учнів і студентів. Тобто, йдеться про нову філософію освіти, в якій учень, студент, вчитель (викладач), як унікальні і неповторні особистості, є фактично суб'єктами навчально-пізнавальної діяльності. Якщо забезпечити базу самонавчання, це сприятиме індивідуальному розвитку, місце імперативної педагогіки займе педагогіка бажань» як вияв особистого інтересу та внутрішнього світу названих вище суб'єктів пізнання. Замість зовнішньої зумовленості на озброєнні повинна бути методологія, спрямована на пробудження в кожного з них самомотивації до навчання як індивідуального творчого процесу. При цьому роль викладача суттєво змінюється: з «транслятора» інформації він перетворюється на консультанта, співучасника та співорганізатора навчального процесу. Звичайно, в умовах застосування нових навчальних технологій, комп'ютерного навчання виникає потреба у високопрофесійному консультантові. Що ж стосується учня, то він, залишаючись об'єктом навчання, водночас стає і його суб'єктом. Отже, система освіти на всіх рівнях має переорієнтуватися на напрям самоосвіти, що є однією з найбільш важливих складових у забезпеченні функціонування системи неперервної освіти

Література

1. Зязюн І. А. Неперервна професійна освіта як основа соціального поступу // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : зб наук. пр. / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. - У 2 ч. - 4.1. - К., 2001. - С. 15-23.
2. Кайтмазова Н. Человек читающий // Образование без границ. - 2002. - № 2. - С. 65-67.
3. Кремень В. Г. Модернізація освіти в контексті інноваційних тенденцій розвитку суспільства // Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції: 36. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (22-24 квітня 2009 р., м. Київ, Житомир / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. - К.: КІМ, 2009. - С. 24-36.
4. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська і педагогічна категорія // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : наук.-метод. журнал. - 2001. - Випуск 1. - С. 9-22.
5. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. - М.: Смысл, 2002. - 527 с.
6. Теория познания : в 4 т. - Т 2 : Социально-культурная природа познания / АН СССР. Ин-т философии ; под ред. В. А. Лекторского, Т. И. Ойзермана. - М. : Мысль, 1991.-478 с.
7. Тощенко Ж. Социальные парадоксы высшего образования в России // Вестник высшей школы. - 2004. - № 5. - С. 14-16.